

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЖИТТЄВОГО РІВНЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Лученко О.І.

У статті розкрито суть життєвого рівня населення як важливого критерію при виборі напрямків і пріоритетів економічної і соціальної політики держави. Також розглянуто аспекти визначення оцінки рівня життя різними методами та досліджено вплив факторів, що характеризують рівень життя домогосподарств. У результаті дослідження виявлено, що фінансово-економічна криза призвела до зниження рівня життя переважної частини домогосподарств, зменшення його платоспроможності.

Ключові слова: рівень життя населення, домогосподарство, якість життя, прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата.

ВСТУП

Нинішній етап соціально-економічного розвитку характеризується утриманням тенденції економічного зростання, яке розпочалося з 2000-го року після глибокої десятирічної кризи. Найбільш вражаючим результатом занепаду 1990-х років стало різке падіння життєвого рівня більшості домогосподарств країни. Для державних діячів та простих громадян найбільш очікувані зміни внаслідок відродження економіки лежали у площині підвищення матеріального добробуту. Впродовж останніх років спостерігається зростання реальних доходів населення та незначне покращення матеріального становища переважної більшості домогосподарств. Проте, процес виходу з соціально-економічної кризи впродовж всього періоду мав певну специфіку і характеризувався неоднаковими темпами розвитку різних сфер життєдіяльності людини.

Життєвий рівень населення – це ступінь матеріального, соціального та духовного благополуччя людини.

Метою розвитку суспільства має бути не нагромадження матеріальних —благ як самоціль, а завдяки їх накопиченню – всебічний розвиток здібностей людини і дедалі якомога повніше задоволення її потреб.

У вітчизняній економічній літературі та серед науковців на пострадянському просторі переважають дві позиції до тлумачення поняття життєвого рівня: вузьке та розширене розуміння цієї категорії. Для першої позиції характерно фактичне ототожнення рівня життя і досягнутого обсягу споживання матеріальних благ і послуг. Розширене тлумачення передбачає розгляд рівня життя як комплекс взаємопов'язаних соціально-економічних факторів, що забезпечують людині весь процес життєдіяльності. Такий підхід до досліджуваної категорії передбачає аналіз великої кількості окремих показників фактичного споживання товарів та послуг і порівняння їх з певними соціальними нормативами з метою визначення ступеня задоволення потреб домогосподарства.

Традиції радянської статистики щодо дослідження матеріального становища населення в цілому поступово відходять на задній план, поступаючись визнаним міжнародним підходам до вивчення специфічних процесів життєдіяльності на рівні домогосподарства. Сьогодні домогосподарства виступають центральним об'єктом дослідження та оцінки рівня життя населення, оскільки вони представляють практично всі шари та прошарки суспільства, і на їх рівні зосереджені основні економічні, соціальні та демографічні характеристики становища та статусу населення. Адже робити обґрунтовані висновки про рівень життя населення можливо лише дослідивши показники життєвого рівня різних доходних, майнових та соціально-демографічних типів домогосподарств. Вже ні в кого не викликає сумнівів твердження, що об'єктом дослідження життєвого рівня виступає домогосподарство – сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всі необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків або бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи. Оскільки частка домогосподарств, у складі яких є особи не пов'язані з родинними стосунками, складає 0,46% від загальної кількості домогосподарств, в сучасних економічних умовах «домогосподарство» і «сім'я» дуже близькі.

Сучасний стан економіки потребує формування новизни теоретико-методологічних підходів до оцінки життєвого рівня. Таким чином, тема дослідження є важливою та актуальною проблемою, пов'язана з гостротою соціально-економічних проблем у країні в період фінансово-економічної кризи, що в свою чергу вимагає подальших наукових розробок у напрямку обґрунтування оцінки соціальних стандартів та гарантій.

1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ ДОМОГОСПОДАРСТВА

Представники економічної науки розглядають термін «**рівень життя**» як систему двох груп показників. Першу формують умови життя людини, як найбільш виражені об'єктивні обставини її життєдіяльності. Такими є зайнятість, оплата праці, характер житла, матеріальна забезпеченість домогосподарств. Другу групу становлять економічні показники у сфері споживання.

Рівень життя населення розглядається багатьма економістами як ступінь задоволення матеріальних та культурних потреб. Він включає такі різноманітні показники, як фонд споживання на душу населення, реальні прибутки, обсяги споживання продуктів харчування, забезпеченість житлом, комунальними та соціальними послугами, транспортом, зв'язком.

Теоретичні та практичні положення щодо дослідження рівня та якості життя населення висвітлено у працях таких вітчизняних вчених, як Г. Волинського [3], А. Колота [5], В. Онікієнко [8], Д. Полозенко [10], А. Реута [11] та ін. Разом з тим, враховуючи сучасний кризовий стан економіки країни та значне погіршення якості життя населення питання подолання бідності потребує додаткового дослідження.

Рівень життя домогосподарства визначається, з одного боку, складом і величиною потреб у різних життєвих благах (продукти харчування, одяг, житло, транспорт, різні комунальні і побутові послуги, освіта, медичне обслуговування, культурно-просвітні заходи), з іншого боку – можливістю їхнього задоволення, виходячи з пропозицій на ринку товарів та послуг і реальних доходів населення. Життєвий рівень населення також залежить від способу виробництва, який характеризується відносинами власності, рівня розвитку матеріальної бази суспільства, сфери послуг та суспільною продуктивністю праці.

Соціально-економічний розвиток країни визначається досягнутим рівнем життя населення. Тому природним є питання щодо підвищення рівня життя сучасного українського суспільства як головного базису розвитку людського потенціалу. Формуючи погляд на трансформаційні процеси в економіці на шляху переходу до ринку і відкритого суспільства в країні, академік В.М. Геєць у монографії [4] зазначає, що у перспективі (погляд на майбутнє з 2009р.) буде відбуватися піднесення рівня матеріального добробуту населення. Для того, щоб здійснити об'єктивне оцінювання рівня життя, необхідно дослідити окремі ресурси та можливості, які є у населення певного регіону, і які безпосередньо впливають на рівень його життя.

Як відомо, рівень життя – це характеристика економічного добробуту домогосподарства, що вимірюється реальним доходом на душу населення та чисельністю населення, яке знаходиться за межею бідності. Також беруться до уваги: доступ до системи охорони здоров'я, економічна нерівність, рівень освіти, доступ до певних товарів, очікувана тривалість життя при народженні. Часто терміну протиставляється поняття «якість життя», що також передбачає різноманітні неекономічні показники.

Якість життя – ступінь відповідності умов і рівня життя науково обґрунтованим нормативам або визначеним стандартам. Під якістю життя розуміють також задоволеність домогосподарств життям з точки зору широкого набору потреб та інтересів. Рівень та якість життя характеризує досягнутий на певний проміжок часу в суспільстві ступінь задоволення різноманітних потреб населення, що є предметом соціального захисту – необхідного елемента функціонування будь-якої країни, адже його предметом є людина та можливості її всебічного розвитку. Гідний рівень якості життя всіх категорій населення потребує запровадження та дотримання високих соціальних стандартів, що є однією з основних функцій соціального захисту домогосподарств. Рівень життя постійно змінюється і залежить від стану економіки. На сьогодні визначальним чинником, що впливає на рівень життя українського домогосподарства, є економічна ситуація, що склалася в країні сьогодні, системний аналіз якої дає змогу зрозуміти реальну масштабність макроекономічних диспропорцій, що виникли внаслідок гіперінфляційних потрясінь, і які в умовах кризової стагнації економіки призвели до значних втрат життєвого рівня населення. [7].

Місце та роль якості життя визначається в системі категорій життєдіяльності населення. До цієї системи віднесені рівень і умови життя, трудова активність і відтворення населення. Всі перелічені категорії доповнюють одна одну, в сукупності представляючи добробут населення (рис. 1).

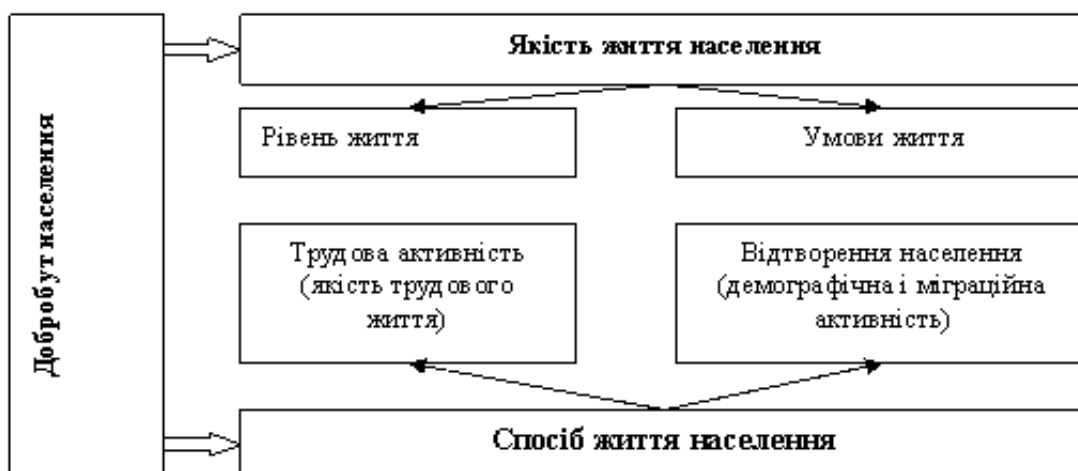

Рис. 1 Складові добробуту населення [9]

Власне, «якість життя», доповнюється поняттям «умови життя». Вона є об'єктивно-суб'єктивною категорією. Тому в аналізі рівня якості життя однакову роль виконують як об'єктивні економіко-статистичні оцінки, так і соціологічні оцінки респондентами якісних характеристик життєдіяльності.

Аналіз рівня життя здійснюють з використанням таких груп показників:

- показників доходів населення (номінальні та реальні доходи населення, їх структура, грошові доходи члена домогосподарства);
- показників мінімальних державних стандартів (прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата, мінімальний рівень пенсій, соціальних виплат, відношення середнього розміру пенсії до мінімального рівня тощо);
- показників споживання населенням товарів і послуг;
- показників забезпеченості населення послугами соціальної сфери: освіти, охорони здоров'я, культури, житлово-комунальних послуг та ін.;
- соціально-демографічних (тривалість життя, коефіцієнти народжуваності та смертності);
- показників зайнятості населення (рівні зайнятості та безробіття, галузева структура зайнятості та ін.).

При аналізі життєвого рівня можна використати ієрархічну систему показників, що дозволяє здійснити поглиблений аналіз окремих його аспектів. В основу дослідження закладено цінності суспільства з розвинутою ринковою економікою, рівня якого Закарпаття прагне досягти в своєму розвитку. Основна цінність – людина з її потребами.

Система показників враховує наступні аспекти (рис. 2).

Як видно з рис. 2 рівень життя складається з:

1) умови для підвищення життєвого рівня. Даний блок досліджень містить показники, що характеризують як загальний розвиток, так і розвиток окремих суспільних сфер, у яких здійснюється задоволення конкретних життєвих потреб. При аналізі використано систему показників, що прямо чи опосередковано впливають на життєвий рівень та визначають потенціал його подальшого зростання;

2) ресурси для задоволення потреб населення. Аналіз ресурсів здійснюється на рівні домогосподарств із одночасним вивченням напрямків їх витрачання, що дозволяє найповніше прослідкувати тенденції змін життєвого рівня. Враховуються відмінності показників різних типів поселень;

3) рівень задоволення потреб домогосподарств: в харчуванні, в товарах тривалого користування, в отриманні освіти, підтриманні здоров'я, забезпеченості житлом, що пояснюється першочерговістю цих потреб.

Отже, стан і розвиток суспільства визначається значною кількістю показників та складом його населення, трудовими можливостями, рівнем та якістю життя, соціальною захищеністю. Показники кількості, складу, динаміки населення, рівня його життя дають змогу судити про можливості соціально-економічного розвитку країни, вказують органам державної влади заходи, які необхідно вжити для розвитку народонаселення. Саме населення країни є джерелом ресурсів для праці, носієм конкретних економічних відносин.

2 МЕТОДОЛОГІЯ ВИМІРУ ЖИТТЄВОГО РІВНЯ

Зміна соціально-економічних умов, що визначають розвиток суспільних структур, вимагає нових підходів для адекватного відображення їхньої трансформації. Однією з важливих тенденцій, що спостерігаються у розвинутих країнах, є визнання інтелектуального та духовного світу людини основною формою багатства нації. Особливість наукових концепцій останнього часу, які обґрунтовують це положення, полягає у підвищеній увазі до синтетичних показників людського буття. Обов'язковою складовою таких показників є показники, які характеризують рівень життя населення.

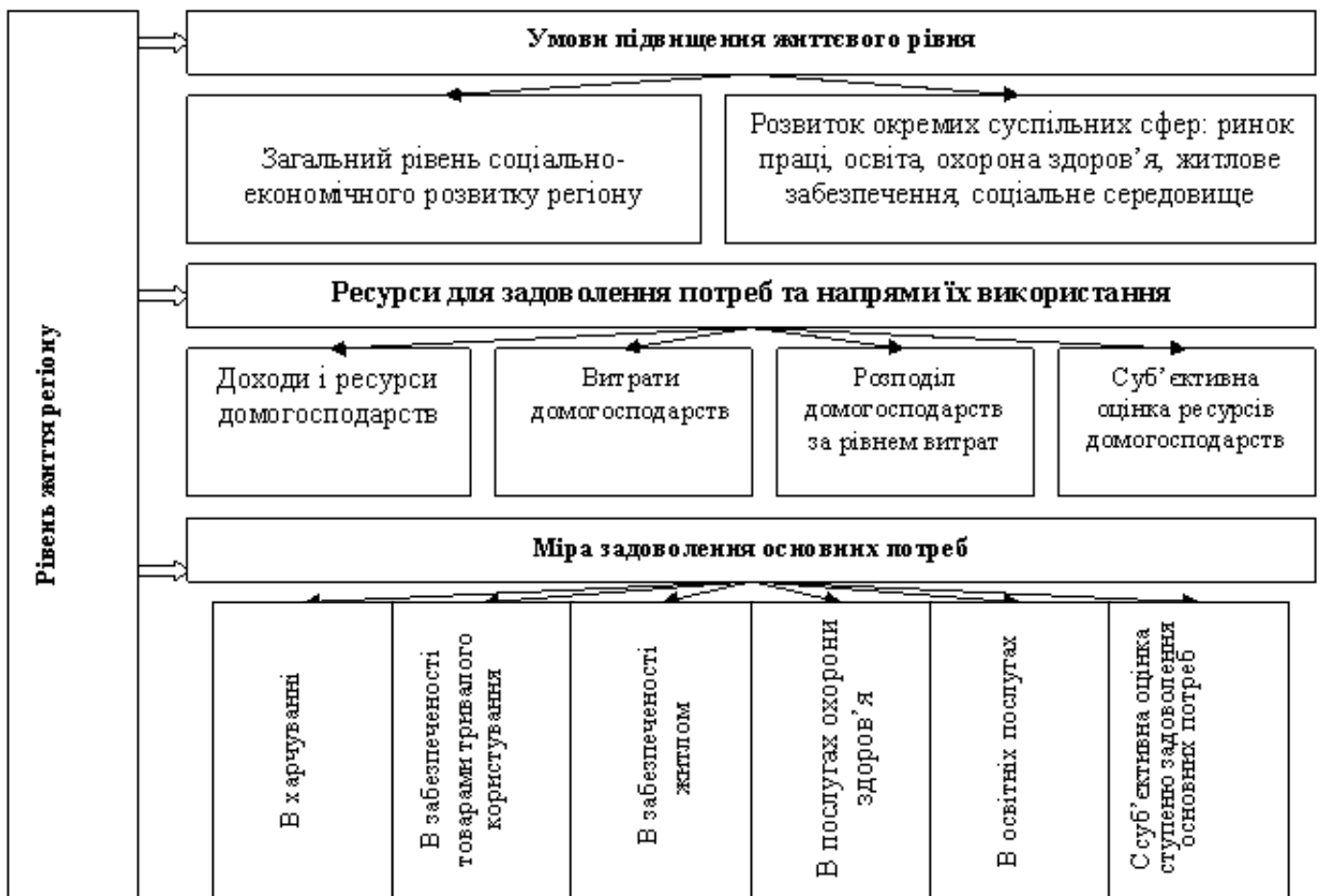

Рис. 2 Схема дослідження життєвого рівня населення, вдосконалено автором на основі оригіналу [13]

Рівень життя – це комплекс взаємопов'язаних соціально-економічних факторів, що забезпечують людині весь процес життєдіяльності. Такий підхід до досліджуваної категорії передбачає аналіз великої кількості окремих показників фактичного споживання товарів та послуг і порівняння їх з певними соціальними нормативами з метою визначення ступеня задоволення потреб населення.

Основною методикою визначення інтегрального показника розвитку людського потенціалу є визнаний міжнародною спільнотою спосіб обчислення ступеня людського розвитку. До складу інтегрального індексу людського розвитку входить індекс доходу, що ґрунтується на нормуванні параметру реального ВВП у розрахунку на одну особу і який можна розглядати як одну з можливих кількісних характеристик рівня життя. Разом із тим, такий підхід є занадто узагальнюючим, він є виправданим для міждержавних порівнянь, але не дає можливості виявити відмінності у рівні життя між окремими регіонами країни.

Серед багатьох існуючих методів оцінки рівня певних показників найбільш прийнятним для визначення життєвого рівня населення є спосіб нормування величин відносно еталонних – мінімального і максимального значень, за шкалою [0;1]:

$$I_{p.жс} = \frac{(x_{\max} - x_{\phi})}{(x_{\max} - x_{\min})} \quad (1)$$

де x_{\max} , x_{\min} , x_{ϕ} – відповідно максимальне, мінімальне та фактичне значення параметру, прийнятого для розрахунку рівня життя.

Завдання оцінки рівня життя полягає в обґрунтуванні максимального і мінімального значень ступеня задоволення потреб особистості та в подальшому порівнянні їх з фактичним станом. Для визначення максимального та мінімального значень досліджуваного параметру доцільно розглянути формування споживчих бюджетів двох рівнів: раціонального споживчого бюджету та прожиткового мінімуму. [6]

Прожитковий мінімум – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Існує декілька варіантів визначення прожиткового мінімуму. Одним із них є статистичний метод, який

передбачає визначення прожиткового мінімуму на рівні доходів, які має перший (найбідніший) дециль населення.

За даними Держкомстату України у 2010 році частка населення із середньодушовими загальними доходами у місяць нижче прожиткового мінімуму склала 21,8% при 15,5% у 2009 році. Серед міських жителів частка такого населення збільшилась з 12,6% до 18,6%, серед сільських мешканців – відповідно з 21,6% до 28,6%. [2] Установлення середньорічного розміру прожиткового мінімуму близько 843 грн. не відбиває можливість задоволення найнагальніших фізіологічних потреб людини, не забезпечує навіть простого відтворення робочої сили і не може використовуватись як характеристика мінімального значення рівня життя і мінімальної вартості робочої сили. Причиною такого становища є значний рівень диференціації доходів і загальний низький життєвий рівень населення. Тому статистичний метод розрахунку прожиткового мінімуму недоцільно використовувати.

Іншим методом визначення прожиткового мінімуму є ресурсний метод, який базується на можливостях економіки та державного бюджету забезпечувати соціальні гарантії держави щодо показників, величина яких розраховується відповідно до прожиткового мінімуму. Якщо такий метод використовується у високорозвинутих країнах, то він може відбивати реальний стан мінімуму задоволення потреб людей. В Україні на цей час прожитковий мінімум забезпечує встановлення адресної соціальної допомоги для малозабезпечених сімей, що регулюється Законом України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 18.01.2006 № 3365-IV. Відповідно, допомога є доплатою у розмірі, який дозволяє забезпечити прожитковий мінімум. У Законі «Про державний бюджет» на відповідний рік встановлюється рівень забезпеченості прожиткового мінімуму у відсотках до реального показника цього стандарту в розмірі у середньому на 70% нижче за офіційно прийнятий прожитковий мінімум.

«Ручне» управління соціальними виплатами на основі рівня забезпеченості прожиткового мінімуму тягне за собою порушення конституційного права громадян на достатній рівень життя. Тому використання ресурсного методу визначення прожиткового мінімуму також є недоцільним в сучасних умовах.

Соціологічний метод визначення прожиткового мінімуму ґрунтується на проведенні соціологічних опитувань населення про необхідний мінімальний дохід. Але практичне використання цього способу не набуло поширення, оскільки його результати найчастіше не підкріплені реальними економічними можливостями держави. Перевагою цього методу є те, що він відбиває справжні потреби людей. [12].

Для умов української економіки найбільш прийнятним і практично застосовуваним є нормативний метод, який полягає у встановленні вартісної величини прожиткового мінімуму через мінімальний споживчий кошик. Відповідно до ст. 1 Закону України від 15 липня 1999 року № 966-XIV «Про прожитковий мінімум» цей соціальний норматив є вартісною величиною достатньою для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних потреб особистості.

Згідно зі ст. 46 Конституції України, прожитковий мінімум застосовується для встановлення мінімальних державних соціальних гарантій, зокрема, встановлення мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, розмірів соціальної допомоги, неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Величина прожиткового мінімуму, який встановлюється КМУ і затверджується Верховною Радою, ставиться в залежність від можливостей державного бюджету та відповідних фондів соціального страхування. Вміст мінімального споживчого кошику було затверджено у 1992 році. Згідно із Законом України «Про прожитковий мінімум», набори продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг для основних соціальних і демографічних груп населення мають переглядатися не рідше одного разу на п'ять років. Українські реалії вказують на те, що по теперішній час країна живе за застарілими нормами. Суттєвим недоліком існуючої методики обрахунку прожиткового мінімуму є не включення до його величини суми податків з доходів фізичних осіб та інших обов'язкових платежів.

Основою для визначення максимального значення параметрів рівня життя може бути обчислення вартості раціонального споживчого бюджету. Він відображає споживання товарів та послуг, забезпеченість домогосподарств предметами культурно-побутового призначення відповідно до нормативів задоволення раціональних потреб, які здатні забезпечити умови для розвитку здібностей особистості, комфортної життєдіяльності, можливості створення необхідних заощаджень [1].

Таким чином, використання системи нормативних споживчих бюджетів дозволяє кількісно оцінити рівень життя домогосподарства як в цілому для країни, так і для окремих регіонів. Ця методика дозволяє також оцінювати життєвий рівень різних верств населення, що є підґрунтям для оцінки рівня і масштабів бідності розробки стратегічних напрямів соціально-економічної політики держави.

ВИСНОВКИ

Сучасні принципи формування ефективної соціально-економічної стратегії нашої держави чинне місце відводять забезпеченню пріоритету рівня життя домогосподарства, тобто необхідності забезпечення розвитку людини в її інтересах. Рівень життя – складне комплексне явище, яке складається із багатьох складових елементів, кожний з яких важливий для людини. Він охоплює фізіологічний та соціальний аспекти життя. Фізіологічна складова означає матеріальну забезпеченість на рівні стандартів сучасного розвинутого суспільства, доступ до цінностей культури гарантованість прав особистої та сімейної безпеки, як для тих, хто працює, так і для тих, хто

не може працювати. У процесі проведення реформи державної системи соціального забезпечення, необхідним є розвиток та запровадження тих видів соціального забезпечення, які дають змогу гарантувати гідний рівень життя.

Особливість соціального розвитку країни на нинішньому етапі полягає у тому, що відбувається у період, коли значна частина населення з різних причин потребує соціальної підтримки з боку держави. Найголовнішим пріоритетом соціальної політики є підвищення життєвого рівня населення на основі економічного зростання держави. Шлях до здійснення цього завдання лежить передусім через удосконалення системи оплати праці і підвищення доходів домогосподарств, для забезпечення гідних умов життя для кожного громадянина країни. Серед основних напрямків підвищення життєвого рівня домогосподарств є: підвищення зайнятості населення та розвиток ринку праці, підвищення рівня мінімальної заробітної плати, зростання розмірів пенсій та державної соціальної допомоги.

Людина, яка є основним носієм економічних відносин повинна мати високий рівень доходів, освітньо-професійний потенціал, належні умови проживання, культурний розвиток, соціальні права та гарантії. На сьогодні головним завданням є забезпечення належного і підвищення наявного рівня життя населення нашої держави. Тому необхідно вжити таких заходів:

- докорінно змінити державну політику визначення прожиткового мінімуму. Методика визначення розміру прожиткового мінімуму та складових мінімального споживчого кошика має засновуватися на мінімальних науково обґрунтованих біологічних, комунально-побутових, соціокультурних, інформаційних потребах особистості, задоволення яких забезпечує не лише фізіологічне виживання людини, а й повне фізичне і духовне її відновлення та розвиток;

- збільшити офіційний прожитковий мінімум до розміру реального мінімального прожиткового рівня і проводити безперервну його індексацію з урахуванням коливання цін на споживчому ринку;

- покращити інвестиційний клімат, створити сприятливі умови для розвитку національного виробництва та конкуренції, виведення господарської діяльності з тіньового обігу;

- знизити податкове навантаження на суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб.

Таким чином, у перспективі майбутнього дослідження потрібно акцентувати увагу на підвищення рівня соціально-економічного розвитку, зростання заробітної плати, соціальних гарантій для більш повного задоволення людських потреб та зниження рівня бідності.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк В.П. Методические подходы к определению потребительских бюджетов регионов / В.П. Антонюк, Г.И. Рыбникова, В.Н. Савенко; НАН Украины. Ин-т экон. пром-ти. – Донецк, 1994. – 90 с.
2. Витрати та ресурси домогосподарств України у 2010 році. Статистичний збірник. – Київ, 2011. – 435 с.
3. Волинський Г. Про соціальну диференціацію населення / Г. Волинський // Економіка України. – 2008. – №2. – С. 77-82.
4. Геєць, В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / Валерій Михайлович Геєць; НАН України; Ін-т экон. та прогноз. НАН України. – К. : Вид-во «ЛИБІДЬ», 2009. – 864 с.
5. Колот А.М. Соціальна політика в умовах глобалізації та лібералізації економічних відносин: здобутки, втрати, тенденції / А.М. Колот // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – №1. – С. 23-41.
6. Лисенко С.М. Методологічні аспекти виміру життєвого рівня за домогосподарствами нормативних споживчих бюджетів // Вісник Донецького університету економіки та права. – 2010. – № 1. – С. 8
7. Мандибура В. О. Рівень життя населення та механізми його регулювання : автореф. дис. д-ра экон. наук : 08.09.01 / Мандибура В. О.; НАН України. Ін-т економіки. – К., 1999. – 36 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://disser.com.ua/contents/37539.html>
8. Онікієнко В.В. Розвиток ринку праці України: тенденції та перспективи / В.В. Онікієнко, Л.Г. Ткаченко, Л.М. Ємельяненко / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2007. – 286 с.
9. Панчишин С. Доходи та заощадження в перехідній економіці України: монографія / С. Панчишин, М. Савлук. – Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 406 с.
10. Полозенко Д.В., Квітко Н.О. Особливості механізму фінансування соціальних послуг в Україні // Фінанси України. – 2010. – №4. – С. 45-52.
11. Реут А.Г. Система соціальних послуг для вразливих верств населення: новітні тенденції та інновації // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – №1. – С. 190-200.
12. Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/gdn/sddtp/sddtp.htm
13. Ярош О. Шляхи подолання соціальної несправедливості і нерівності в Україні // Економіка України. – 2011. – №3 (592). – С. 70–77.